

აითან ჰაჭივა¹
ნინო ჯავახიშვილი²

ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების სოციალური ინტეგრაცია საქართველოში

აბსტრაქტი

ეთნიკური უმცირესობების სოციალური ინტეგრაცია არსებითად მნიშვნელოვანია ყოველი დემოკრატიული ქვეყნისთვის. საქართველოსთვის, რომელიც ეთნიკურად მრავალფეროვანი ქვეყანაა და უპირველეს პოლიტიკურ პრიორიტეტად ევროატლანტიკურ ალიანსში ინტეგრაციას ასახელებს, აგრეთვე, ასრულებს ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულებას, უაღრესად მნიშვნელოვანია დაიცვას უმცირესობათა გენდერული თანასწორობა და ადამიანთა უფლებები. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია უმცირესობათა ჯგუფების შესწავლა, რომლებიც იდენტობის და ჯგუფის წევრობის სხვადასხვა ფაქტორის – ეთნიკურობა, რელიგია და სქესი – გადაკვეთაზე იმყოფებიან. ამ ნაშრომში ყურადღება გამახვილებულია საქართველოს აზერბაიჯანელი ქალების, ქვეყნის უმსხვილესი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლების, რომლებიც კომპაქტურად არიან დასახლებულნი ძირითადად ქვემო ქართლის რეგიონის მარნეულის, ბოლნისის, დმანისის და გარდაბნის მუნიციპალიტეტებში, სოციალურ ინტეგრაციაზე. მეორადი წყაროებიდან მოპოვებული მონაცემების გამოყენებით, ამ ნაშრომში განიხილება მონაწილეობა, სახელმწიფო ენის ცოდნა, სოციალური ქსელები და ერთმანეთს შორის ქორწინება – უმცირესობების საზოგადოებაში ინტეგრირების ფართოდ გამოყენებადი მაჩვენებლები. როგორც გაირკვა, ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების საქართველოს საზოგადოებაში ინტეგრაციის დონე დაბალია. განხილულია ენდოგენური და ეგზოგენური ფაქტორები, რომლებიც პასუხს აგებენ დაბალ ინტეგრაციაზე. ნაშრომში გამოტანილია დასკვნა, რომ სოციალური ინტეგრაცია წარმოადგენს ორმხრივ პროცესს და ერთნაირად უნდა სრულდებოდეს როგორც უმრავლესობის, ასევე საკვლევი ჯგუფის მიერ.

საკვანძო სიტყვები: სქესი, საქართველო, ევროპული ინტეგრაცია, სოციალური ინტეგრაცია, ეთნიკური უმცირესობა, ინტერსექციონალობა

შესავალი

სოციალური ინტეგრაცია არის დადებითი პროცესი, რომელიც ხელს უწყობს ჰარმონიულ ურთიერთქმედებას საზოგადოებაში სხვადასხვა ჯგუფს შორის, ქალების, რელიგიური და ეთნიკური უმცირესობების ჩათვლით. სოციალურად ინტეგრირებული საზოგადოების ჩამოყალიბებას გრძელვადიანი უპირატესობები აქვს ქვეყნისთვის და ინტეგრირებადი საზოგადოებისთვის. სოციალური ინტეგრაცია აქარწყლებს შეზღუდვებს და უთანასწორობას; ზრდის დამცირებული და იზოლირებული პირების ან ჯგუფების ფასეულობას; ქმნის შესაძლებლობებს მათი სოციალურ-პოლიტიკური ჩართულობისთვის; და ხელს უწყობს კარგი და სტაბილური დასაქმების შესაძლებლობების შექმნას ტრადიციულად უმცირესობაში მყოფი ჯგუფებისა და პირებისთვის. ის, ასევე, ხელს უწყობს პოტენციალის ჩამოყალიბებას

¹ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ევროპული კვლევების ინსტიტუტის ინგლისურენოვანი ევროპისმცოდნეობის სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი, ელექტრონული ფოსტა: aytandilanchieva@yahoo.com

² პროფესორი, დ. უზნაძის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორი, მეცნიერების და ხელოვნების ფაკულტეტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 3/5 ქაქუცა ჩოლოყაშვილის გამზირი, 0162, თბილისი, ელექტრონული ფოსტა: nino.javakhishvili.3@iliauni.edu.ge

სუსტ საზოგადოებებს შორის სიღარიბის და სოციალური იზოლაციის აღმოსაფხვრელად (Cruz-Saco, 2008: 2-3).

საქართველო არის ერთ-ერთი ყველაზე ეთნიკურად მრავალფეროვანი ქვეყანა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის. ეთნიკური უმცირესობები შეადგენენ საქართველოს მოსახლეობის 13%-ზე მეტს (Geostat, 2014: 8). დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ საქართველო ებრძოდა გარდამავალი პერიოდის გამოწვევებს დემოკრატიული სახელმწიფოს შექმნისთვის, ქალებისა და ეთნიკური უმცირესობების მდგომარეობის გაუმჯობესებისთვის და მათი საზოგადოებაში ინტეგრირებისთვის. ქვეყანამ, მნიშვნელოვანი საერთაშორისო დოკუმენტების საფუძველზე, აიღო რამდენიმე ვალდებულება ქალების წინააღმდეგ დისკრიმინაციის შემცირებისთვის და ეთნიკური უმცირესობების უფლებების უზრუნველყოფისთვის.

საქართველოსთვის, რომელმაც ევრო-ატლანტიკურ სივრცეში ინტეგრაცია თავის ძირითად პოლიტიკურ პრიორიტეტად აქცია, არსებითად მნიშვნელოვანია უზრუნველყოს ეთნიკური უმცირესობების, მათი წარმომადგენელი ქალების ჩათვლით, ადამიანთა უფლებები, პატივისცემა და დაცვა, და მოახდინოს მათი საზოგადოებაში ინტეგრაცია. არ არსებობს საკმარისი ინფორმაცია იმ ისტორიისა და გამოწვევების შესახებ, რომელსაც აწყდებოდა საქართველოში მცხოვრები ეთნიკური აზერბაიჯანული საზოგადოება აკადემიურ და პოლიტიკურ წრეებში, ისევე, როგორც ზოგადად საჯარო ასპექტებში (Zviadadze და სხვ., 2018: 1). ამ თვალსაზრისით, საჭიროა ცალკე კვლევა ქართველ აზერბაიჯანელებზე, განსაკუთრებით, აზერბაიჯანელ ქალებზე საქართველოში. სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის საკმარისი კვლევები ქართველი აზერბაიჯანელების, ქვეყნის უმსხვილესი ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფის, რომელიც უმეტესწილად დასახლებულია საქართველოს ქვემო ქართლის რეგიონში, თანამედროვე სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების შესახებ. ნაშრომი განსაზღვრავს ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების სოციალური ინტეგრაციის დონეს საქართველოში და აანალიზებს ხელშემწყობ ფაქტორებს.

სოციალური ინტეგრაცია

სოციალური ინტეგრაცია შეიძლება განისაზღვროს, როგორც რესურსებზე წვდომის უზრუნველყოფა, მონაწილეობა და კუთვნილება. ტერმინი საკმაოდ ფართოდ არის განმარტებული და შეიძლება გამოყენებულ იქნას ნებისმიერ სოციალურ საზოგადოებაზე (როგორც მცირე სოციალურ ჯგუფებზე, ასევე, ერებზე) (Strobl, 2007). სოციოლოგიასა და ზოგიერთ სხვა სოციალურ მეცნიერებაში სოციალური ინტეგრაცია არის ტერმინი, რომელიც აღწერს ინდივიდების ან ჯგუფების (მაგ., საზოგადოების არაპრივილეგირებული ფენის წევრების, ეთნიკური ან რელიგიური უმცირესობების და ა.შ.) ინტეგრაციის პროცესს მთავარ საზოგადოებაში, ასევე, მათ უზრუნველყოფას იგივე შესაძლებლობებით, უფლებებით და სერვისებით, რასაც კეთილდღეობის სახელმწიფო გთავაზობს. უმცირესობათა ინტეგრაცია დემოკრატიული მთავრობებისა და საზოგადოების მნიშვნელოვანი სოციალურ-პოლიტიკური მიზანია, რომლებიც მხარს უჭერენ ადამიანის უფლებებსა და ღირებულებებს. სოციალური ინტეგრაცია არის მრავალგანზომილებიანი მექანიზმი, რომელიც მიზნად ისახავს მშვიდობიან თანაარსებობას ისტორიულ, სოციალურ რეალობაში, კულტურულად და ეთნიკურად განსხვავებული ინდივიდებისა და ჯგუფების ერთმანეთთან დაკავშირებით. ეს პროცესი მოიცავს ეთნოკულტურული მრავალფეროვნების საერთო პატივისცემას, რაც გავლენას არ ახდენს ადამიანის ფუნდამენტურ უფლებებზე და არ ემუქრება დემოკრატიულ ინსტიტუტებს (Martelli, 2019).

მოკლედ, სოციალური ინტეგრაცია არის სოციალური ჯგუფების შერწყმა და გაერთიანება. ეს ნიშნავს უმცირესობების ისეთი ჯგუფების გადაადგილებას, როგორცაა ეთნიკური უმცირესობები – საზოგადოებების მეინსტრიმში. ტოლერანტულ და ღია საზოგადოებებში, უმცირესობათა ჯგუფებს ხშირად შეუძლიათ გამოიყენონ სოციალური ინტეგრაცია, რათა მიიღონ სრული წვდომა იმ შესაძლებლობებზე, უფლებებზე და სერვისებზე, რომლებსაც სთავაზობენ ძირითადი საზოგადოების წევრებს.

ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობა

ტერმინი „ეროვნული უმცირესობა“ ბუნდოვანია, რადგან არ არსებობს მისი საყოველთაოდ მისაღები განსაზღვრება. ტერმინის განსაზღვრის დროს გათვალისწინებული უნდა იყოს, რომ არ არსებობს რაიმე სავალდებულო ან არა-სავალდებულო საერთაშორისო საკანონმდებლო დოკუმენტი, რომელიც

განსაზღვრავს, თუ რომელი კატეგორიის ჯგუფს მიეკუთვნებიან უმცირესობები საზოგადოებაში. აღსანიშნავია, რომ გაეროს სისტემაში ზოგადად მიღებული ტერმინი არის „ეთნიკური უმცირესობა“, ხოლო ევროპის საბჭოს სისტემაში კი ამ ჯგუფის წევრებს უწოდებენ ეროვნულ უმცირესობებს.

ვინაიდან საერთაშორისო ხელშეკრულებაში არ არსებობს უმცირესობის ფართოდ შეთანხმებული, ნათლად ფორმირებული კონცეფცია, მკვლევრების მიერ გაზიარებულია მრავალი მიდგომა. გაერთიანებული ერების უმცირესობების შესახებ დეკლარაციის 1-ლი მუხლი ეხება უმცირესობებს ეროვნულ / ეთნიკური, ლინგვისტიკური, კულტურული და რელიგიური იდენტობის საფუძველზე. ვენეციის კომისიის მიერ შემოთავაზებულ განსაზღვრებაში ეთნიკური უმცირესობა განისაზღვრება, როგორც:

ჯგუფი, ხომდის ხაოფენობაც უფხო მციხეა, ვიდეხ სახედმწიფოს დანახჩენი მოსახლეობის, და ხომდის წევხებს, ხომდებიც წახმოადგენენ სახედმწიფოს მოქადაქეებს, აქვთ დანახჩენი მოსახლეობისგან განსხვავებული ეთნიკური, ხედიგიური ან დინგვისტიკური მახასიათებლები და მათ ამოძხავებთ თავიანთი კუდგუხის, ტხადიციების, ხედიგიის ან ენის დაცვის სუხვიდი.

ეთნიკური აზერბაიჯანელები მჭიდროდ არიან დასახლებულნი საქართველოს ქვემო-ქართლის რეგიონის სასოფლო რაიონებში, წარმოადგენენ ქვეყნის უმსხვილესი ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობის ჯგუფს. 2014 წლის ოფიციალური აღწერის თანახმად, საქართველოში ცხოვრობს 233,024 ეთნიკური აზერბაიჯანელი.

აზერბაიჯანელები საქართველოში კომპაქტურად არიან დასახლებულნი ქვეყნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. ქვემო ქართლის რეგიონის მარნეულის, ბოლნისის, დმანისის და გარდაბნის რაიონების მოსახლეობის უმეტესობა ეთნიკური აზერბაიჯანელია. ასევე, არსებობს აზერბაიჯანული სოფლები ქვემო ქართლის რეგიონის თეთრწყაროს და წალკის რაიონებში. აზერბაიჯანელი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი რიცხვი არის კახეთშიც, შიდა ქართლში და მცხეთა-მთიანეთის რეგიონებში, საქართველოს აღმოსავლეთით, ქვემო ქართლის რეგიონის ცენტრალურ ქალაქ რუსთავში, და ასევე, დედაქალაქ თბილისში (Valehoğlu, 2005: 4-8).

გენდერი

გენდერში იგულისხმება ის როლები და ქცევები, რომლებიც მიეწერება ქალებს და კაცებს საზოგადოებაში (Little და სხვ., 2014: 370). სოციალური გენდერული როლი შედგება ისეთი სტერეოტიპებისგან, რომლებიც ქალებისგან მოელიან, რომ ისინი უნდა იყვნენ დედები, ქალიშვილები, მომვლელები და „სუსტი სქესი“. კრიტერიუმები მამაკაცებისთვის განსხვავდება და დაკავშირებულია მამაკაცების, როგორც მარჩენალების, დამცველების, გადანყვეტილების მიმღებების და „ძლიერი სქესის“ აღქმასთან (Abrahamyan და სხვ., 2019: 60).

საყოფაცხოვრებო შრომის ტრადიციული დანაწილება კავკასიაში აზუსტებს მამაკაცის, როგორც გადანყვეტილების მიმღებთა და მარჩენალთა პოზიციას, ხოლო ქალის მოვალეობაა ოჯახის ყველა წევრზე ზრუნვა, განსაკუთრებით, ბავშვის მოვლისა და საყოფაცხოვრებო ამოცანების სფეროებში. ეს ვალდებულებები ზღუდავს ქალებს მათ პირად ცხოვრებაში და უმეტეს სიტუაციებში ზღუდავს მათ შესაძლებლობებს პროფესიული წინსვლისა და საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში (Aliyeva, 2020; Mandl, 2011).

საქართველოში ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალები ხშირად აღმოჩნდებიან საზოგადოების ყველაზე სუსტ წევრებად ისტორიულად დისკრიმინირებული სქესისა და ტრადიციული და რელიგიური ფაქტორების ორმაგი ტვირთის გამო. მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიაში ქალებსა და მამაკაცებს აქვთ სხვადასხვა როლი რელიგიური ფაქტორების გამო, გენდერული როლის მკაცრმა დაყოფამ, რაც ტიპურია მუსულმანური საზოგადოებებისთვის, ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალები რთულ სიტუაციაში ჩააყენა. ეს ფაქტი, ასევე, აისახება გამოკვლევული ჯგუფის ქართულ საზოგადოებაში ინტეგრაციაზე.

ინტერსექციონალიზმის თეორია

1989 წელს კიმბერლი კრენშავმა წამოაყენა ინტერსექციონალიზმის თეორია, რაც გულისხმობს, რომ ადამიანებს ხშირად ავიწროებენ სხვადასხვა მიზეზის გამო, როგორცაა რასა, კლასი, სქესი, სექსუა-

ლური ორიენტაცია, რელიგია და სხვა იდენტობები (Crenshaw, 1989). ვინაიდან ეს თეორია თავდაპირველად აღინიშნა, როგორც ფემინისტების თეორია, მოგვიანებით ის გაფართოვდა ქალების შევიწროების განმარტების მიღმა. შემდეგ ის გამოიყენეს დისკრიმინაციის აღწერისას საზოგადოების ყველა სეგმენტში. ინტერსექციური ფემინიზმი არის ფემინიზმის ნაწილი, რომელიც გვიამბობს, თუ როგორ კვეთს დისკრიმინაციის სხვადასხვა ასპექტი სოციალურ და პოლიტიკურ იდენტობაში სქესს. მიუხედავად იმისა, რომ კრენშოუ წერდა შეერთებულ შტატებში გარიყულ ქალებზე, ეს თეორიული ჩარჩო ასევე შეიძლება გამოყენებულ იქნას უნივერსალურად. პატრიცია ჰილ კოლინზმა წამოაყენა თეორია, რომ ჩვენ ყველა ვარსებობთ დომინირების მატრიცაში, სადაც ჩვენი გამოცდილება განისაზღვრება სქესის, რასის, კლასის, ასაკისა და რელიგიური სტრუქტურების მიხედვით (Collins, 1990).

ინტერსექციონალიზმა თეორიული ჩარჩოა იმის გასაგებად, თუ როგორ არის კომბინირებული პიროვნების სოციალური და პოლიტიკური იდენტობა (მაგ. სქესი, კლასი, რასა, ეთნიკური წარმოშობა და რელიგია) დისკრიმინაციული და პრივილეგირებული რეჟიმების ჩამოყალიბებისთვის. ის განსაზღვრავს უპირატესობებს და ნაკლოვანებებს, რომელსაც გრძნობენ ადამიანები სხვადასხვა ფაქტორის კომბინაციის გამო (Bowleg, 2012). ამ კონტექსტში, საქართველოს ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალები ხასიათდებიან სხვადასხვა ფაქტორის გადაკვეთით, როგორცაა სქესი, *ხედიგია*, და *ეთნიკური წახმოშობა*. ეს გადაკვეთა ართულებს მათ მდგომარეობას და როგორც ჰენკინსკი და კრიშტოფერსენი (Hankinsky & Christoffersen, 2008) აღნიშნავენ, იწვევს მეტ გართულებას მკვლევრებისათვის, რომლებსაც სურთ გამოიკვლიონ ეს და მსგავსი ჯგუფები.

ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების სოციალური ინტეგრაციის ინდიკატორები საქართველოში

ლიტერატურაში ეთნიკური უმცირესობების სოციალური ინტეგრაციის დონის გაზომვისთვის ზოგადად გამოიყენება შემდეგი ინდიკატორები:

მონაწილეობა – ნიშნავს სოციო-პოლიტიკურ აქტივობებზე წვდომას და ჩართვას პოლიტიკურ პარტიებში, კლუბებში, ხმის მიცემის პროცესში, სპორტში და სხვ. ინტეგრაცია მოიცავს ადამიანებს სხვადასხვა ჯგუფიდან სხვადასხვა ღონისძიებებში – სპორტი, უნივერსიტეტის კლასები, პოლიტიკური აქტივობა და ა.შ. ეს ყველაფერი განიხილება, როგორც ინტეგრაციის არსებობის მტკიცებულება. ასეთი თვალსაზრისის ძირითადი აზრი არის ის, რომ თუ საზოგადოება ინტეგრირებულია, ხალხი თანაბრად და რაიმე შეზღუდვების გარეშე მიიღებს მონაწილეობას მიმდინარე ღონისძიებებსა და გართობაში (Ager და სხვ., 2008: 180).

საქართველოში საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობის დონე დაბალია. ეს ფაქტი განსაკუთრებით აშკარაა უმცირესობების პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობისას და საჯარო ორგანოებში და სამთავრობო დაწესებულებებში წარმომადგენლობისას (Kakhishvili, 2018: 5). წინა წლებში წამოწყებული რამდენიმე პროგრამისა და ინიციატივის მიუხედავად, რომელიც მიმართული იყო ეთნიკური უმცირესობების პოლიტიკურ ცხოვრებაში ინტეგრირებისკენ, ამ მიმართულებით არ იქნა მიღწეული რაიმე მნიშვნელოვანი პროგრესი (სახალხო დამცველის ოფისი, 2018: 244). ამჟამად, ეროვნული უმცირესობიდან პარლამენტის მხოლოდ სამი წევრია ეთნიკური აზერბაიჯანელი, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ჯგუფი წარმოადგენს ქვეყნის უმცირესობების უმსხვილეს ჯგუფს (საქართველოს პარლამენტი, 2021). ამ თანამდებობის პირთა პარლამენტში ყოფნის მიუხედავად, ეთნიკური აზერბაიჯანელები ჯერ ისევ არასაკმარისად არიან წარმოდგენილნი საქართველოს მთავრობის თითქმის ყველა – როგორც ცენტრალურ, ისე ადგილობრივ- დონეზე. დღემდე არც ერთი ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალი არ ყოფილა საქართველოს პარლამენტის წევრი.

ქვემო ქართლის რეგიონში, სადაც ცხოვრობს აზერბაიჯანელების უმეტესობა, ქალების პოლიტიკური ჩართულობის დონე ძალიან დაბალია. თითქმის არ არსებობენ აზერბაიჯანელი ქალი-წარმომადგენლები რეგიონულ დონეზე. ექსპერტების შენიშვნების და ქვემო ქართლში ჩატარებული კვლევების მიხედვით, რეგიონში ყოველთვის არსებობდა დიდი განსხვავება პოლიტიკურ ჩართულობაში მამაკაცებსა და ქალებს შორის. ასევე, დადგინდა, რომ პოლიტიკისადმი საერთო ინტერესის ნაკლებობა არის უფრო ქალებში, ვიდრე მამაკაცებში (Kachkachishvili და სხვ., 2012: 17).

ყველა ეს ფაქტორი ქმნის მნიშვნელოვან დაბრკოლებას ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების საქართველოს სოციალურ – პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჩართულობისთვის.

ენა — სახელმწიფო ენის ცოდნა ყოველთვის განისაზღვრება, როგორც ინტეგრაციის პროცესის უმთავრესი პირობა (Ager და სხვ., 2008: 182). ის ზრდის სახელმწიფო ენის უფრო მაღალ დონეზე გაგების, ადგილობრივ ადამიანებთან კომუნიკაციის და მათი კულტურის გაგების შანსს.

კვლევები მიუთითებს, რომ ენის ბარიერი არის ერთ-ერთი ყველაზე მწვავე პრობლემა, რომელიც ზემოქმედებას ახდენს უმცირესობების ინტეგრაციაზე საქართველოს საზოგადოებაში (Gabunia, 2014: 10; Kahraman, 2021: 315). ზოგადად, საქართველოში, ეთნიკურმა აზერბაიჯანელებმა კარგად არ იციან სახელმწიფო ენა, რაც ართულებს მათ ჩართულობას ქვეყნის სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში, შვეინროებულად აგრძნობინებს მათ თავს, შეუძლებელს ხდის მათ წარმომადგენლობას პარლამენტში და რეგიონალურ მუნიციპალიტეტებში და უარყოფით ზემოქმედებას ახდენს მათ ეკონომიკურ სიტუაციაზე საჯარო სექტორში სამსახურის შანსის შემცირებით (Yilmaz და სხვ., 2016: 256, 258). სახელმწიფო ენის ასეთი მწირი ცოდნის პარალელურად, განათლების დაბალი დონეც მოიხსენიება, როგორც ყველაზე მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომელსაც განიცდის ეთნიკურად აზერბაიჯანული საზოგადოება (Kahraman 2021: 315), და რომელიც ხელს უშლის მათ ინტეგრაციას.

საქართველოში ეთნიკურად აზერბაიჯანელი საზოგადოება, უპირველეს ყოვლისა, აზერბაიჯანულ ენაზე მეტყველებს. ათწლეულის წინ, ქართულ, ანუ სახელმწიფო ენაზე, ან ძალიან მცირე რაოდენობით, ან საერთოდ არ მეტყველებდნენ. 2008 წლამდე, სხვა ეთნიკური უმცირესობების ჯგუფებთან შედარებით, ქართული ენის უცოდინარი აზერბაიჯანელების რიცხვი მაღალი იყო (UNAG, ანგარიში 2008: 38). თუ საბჭოთა კავშირის დროს საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელები საუბრობდნენ ორ ენაზე, ანუ მშობლიურ აზერბაიჯანულ და რუსულ ენაზე (ხანდახან სამ ენაზეც კი), ამ ეთნიკური ჯგუფის ბევრი წარმომადგენელი, განსაკუთრებით თაობა, დაბადებული საბჭოთა პერიოდის ბოლო წლებში და დამოუკიდებლობის ადრეულ წლებში, გახდა მონოლინგვური, ვინაიდან ახალგაზრდა თაობამ საკმარისად არ იცოდა რუსული ენა საბჭოთა კავშირის დაშლის გამო.

სოციალური კავშირები — ეხება კავშირებს, რომელსაც უმცირესობის წარმომადგენლები ამყარებენ უმრავლესობის ჯგუფში შემავალ საზოგადოებასთან. ისინი იზომება უმრავლესობის ჯგუფის მეგობრებთან ურთიერთობის სიხშირით. Wuthnow და სხვ., (2003: 652-653) ვარაუდობენ, რომ ინტეგრაციის პრობლემები წარმოიქმნება უმცირესობების მახასიათებლებიდან და უმცირესობასა და უმრავლესობას შორის ურთიერთობებიდან.

ოსეფაშვილის კვლევა (2013: 2) ქართველების სომხებთან (მეორე უმსხვილესი ეთნიკური უმცირესობა საქართველოში) და ეთნიკურ აზერბაიჯანელებთან ურთიერთობის საკითხზე აჩვენებს, რომ სოციალური კავშირები ქართველებსა და ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს შორის სუსტია, და ქართველები სომხებს უკეთ იცნობენ, ვიდრე ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს. ეს შეიძლება გამოწვეული იყოს რამდენიმე ფაქტორით. ეთნიკურ ქართველებსა და ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს შორის სუსტი სოციალური კავშირის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი არის ეთნიკური აზერბაიჯანელების კომპაქტური დასახლება. ვერვურთისა და სხვების (Vervoort et al. 2011: 624-625) თანახმად, უმცირესობების ეთნიკური სიმჭიდროვე არსებითი ფაქტორია, რომელიც ზემოქმედებას ახდენს ეთნიკური უმცირესობების სოციალურ ინტეგრაციაზე. ეთნიკურად სეგრეგირებული სამეზობლოები განიხილება, როგორც მნიშვნელოვანი დაბრკოლება ეთნიკური უმცირესობის ინტეგრაციისთვის. სოციალური კავშირები უმრავლესობის და უმცირესობის ჯგუფებს შორის ნაკლებად ხშირია ეთნიკურად მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებში (Gijssberts და სხვ., 2007: 807). ეთნიკური დასახლება იწვევს იგნორირებას და მარგინალიზაციას, და ამით ახდენს სოციალური ინტეგრაციის პრევენციას. ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს ნაკლები კონტაქტი აქვთ ეთნიკურ ქართველებთან აზერბაიჯანის, ძირითადად სამხრეთ-აღმოსავლეთით, საზღვრებთან მიმდებარე სოფლებში მათი მჭიდროდ დასახლების გამო.

უხთიეხთ-ქოხწინება — არის სოციალური ინტეგრაციის დონის კიდევ ერთი ინდიკატორი, რომელიც განსაზღვრავს უმცირესობისა და უმრავლესობის ჯგუფების წევრებს შორის ურთიერთ-ქორწინების დონეს.

ურთიერთ-ქორწინება აზერბაიჯანელებსა და ქართველებს შორის თითქმის არ არსებობს. *ენდოგამია* ან *შიდა ქოხწინება* — ქორწინება გარკვეულ სოციალური ჯგუფის, კასტის ან ეთნიკური ჯგუფის შიგნით, სხვების უარყოფა იმის გამო, რომ ისინი არ გამოდგებიან ქორწინებისთვის ან სხვა ახლო პირადი ურთიერთობებისთვის – ფართოდ გავრცელებული პრაქტიკაა ქართველი აზერბაიჯანელებით დასახლებულ რეგიონებში. შერეული ქორწინების ნაკლებობა, ასევე, აბრკოლებს აზერბაიჯანული მოსახლეობის ინტეგრაციას, და, შესაბამისად, ოჯახურ კავშირებს აზერბაიჯანელებსა და ქართველებს

შორის მუსულმანური საზოგადოებისა შიგნით რელიგიური აკრძალვის გამო (Sikharulidze და სხვ., 2016: 77). ქორწინება ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს და სხვა ეროვნებებს შორის უაღრესად იშვიათია (სანიკიძე 2018: 252). სოციო-ეკონომიკური საკითხებისა და პოლიტიკური ურთიერთობების ყოველწლიურ კვლევაში, რომელიც ტარდება კავკასიის სამეცნიერო კვლევითი რესურს ცენტრის მიერ (CRRC), ძალიან ცოტაა ეთნიკური აზერბაიჯანელი ქალების რიცხვი, რომლებიც თანახმანი არიან დაქორწინდნენ ქართველებზე (2%), იგივე ეთნიკურობისა და რელიგიის მამაკაცებთან შედარებით (92% აზერბაიჯანელები, 64% თურქები). იგივე კვლევის შედეგები აჩვენებს, რომ აზერბაიჯანელ ქალებთან შედარებით, ქართველი ქალების 27% თანახმაა გათხოვდეს საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელზე (კავკასიის ბარომეტრი, საქართველო 2019).

ყველა ამ ინდიკატორების გათვალისწინებით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების ქართულ საზოგადოებაში ინტეგრაციის დონე დაბალია.

საქართველოში ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების სოციალური ინტეგრაციის ბარიერები

ზემოთგანხილული ბარიერები გამომდინარეობს *ეგზოგენური* და *ენდოგენური* მიზეზებიდან/ფაქტორებიდან:

ეგზოგენური ან *ენდოგენური* ფაქტორები საერთოა ყველა ჯგუფისთვის ქვეყანაში, ესენია: ადმინისტრაციული სისტემა, კანონთა სისტემა და სხვ. ამის საპირისპიროდ, *ენდოგენური* ან *შიდა* ფაქტორები წარმოადგენენ შიდა ბარიერს, რომელსაც აწყდება ჯგუფი თავის საზოგადოებაში.

ეგზოგენური, ანუ გარე ფაქტორები

ადამიანთა უფლებების პატივისცემა, უმცირესობების უფლებების ჩათვლით, წარმოადგენს ევროკავშირისა და საერთაშორისო სამართლის პრინციპების ერთ-ერთ მთავარ ფასეულობას. დასავლეთთან ინტეგრაციის გზაზე საქართველო გახდა რამდენიმე საერთაშორისო ხელშეკრულების მხარე, რომლის თანახმადაც ქვეყანამ აიღო საერთაშორისო და ეროვნული ვალდებულებები უმცირესობის უფლებებთან დაკავშირებით. ევროსაბჭოში შესვლის შემდეგ, საქართველოს დაეკისრა ვალდებულება, შექმნას სამართლებრივი სტრუქტურა ადამიანთა უფლებების და უმცირესობათა უფლებების საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისად, კერძოდ, „ეროვნული უმცირესობების შესახებ ჩარჩო კონვენციის“ (FCNM) საფუძველზე. 2008 წელს შეიქმნა რეინტეგრაციის სახელმწიფო მინისტრის თანამდებობა (ამჟამად ეწოდება შერიგებისა და სამოქალაქო თანასწორობის საკითხებში სახელმწიფო მინისტრი); მას დაევალა ეროვნული უმცირესობების ინტეგრაციისკენ მიმართული პოლიტიკის შესრულება.

რაც შეეხება გენდერულ თანასწორობას, დამოუკიდებლობის პირველივე წლებიდან ქვეყანამ მიიღო კონვენცია ქალთა მიმართ დისკრიმინაციის ყველა ფორმის აღმოფხვრის შესახებ (CEDAW, 1994). ის გახდა პეკინის პლატფორმის ხელმომწერი მხარე (BFPA, 1995). ეროვნული კანონმდებლობის სქემაში თვალსაჩინოა გენდერული თანასწორობისა და ქალთა უფლებების უზრუნველყოფისკენ მიმართული პოლიტიკური სტრუქტურები და პროცესები, ინიციატივები ქალთა მიმართ ძალადობის პრევენციისთვის და რეაგირებისთვის, ასევე, გენდერ-დადებითი ცვლილებები შრომის კოდექსში, ანუ CEDAW და BPFA -ს შესაბამისად აღებული ვალდებულებების შესრულება (Brody, 2018: 6).

საქართველო შეუერთდა გაეროს „მდგრადი განვითარების მიზნების“ დღის წესრიგს 2015 წელს, დაიწყო აქტიური მუშაობა, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო დღის წესრიგის წარმატებით აღსრულება პრიორიტეტული მიზნებისა და ვალდებულებების განსაზღვრით. მე-5 მიზანი, რომელიც მიზნად ისახავს „გენდერული თანასწორობის მიღწევას და ყველა ქალისა და გოგონას გაძლიერებას“, პრიორიტეტულია საქართველოს მთავრობის მიერ (ბახტურიძე და სხვ., 2017: 4). გარდა ამისა, 2017 წელს ქვეყანამ მოახდინა ოჯახში ძალადობისა და ქალთა მიმართ ძალადობასთან ბრძოლისა და პრევენციის შესახებ სტამბოლის კონვენციის რატიფიცირება.

საქართველოში, ასევე, ეროვნული კანონმდებლობის მოდიფიკაციაც განხორციელდა გენდერული თანასწორობის კანონის მიღებით (2010), რომლის მიზანიც იყო საჯარო ცხოვრების ყველა ასპექტში დისკრიმინაციის დაუშვებლობის უზრუნველყოფა, ადეკვატური პირობების ჩამოყალიბება მამაკაცებისა და ქალების მიერ თანასწორი უფლებებით, თავისუფლებებით და შესაძლებლობებით სარგებ-

ლობისთვის, სქესზე დაფუძნებული ყველა ტიპის დისკრიმინაციის შემცირებისა და შემსუბუქების ხელშეწყობისთვის; ხოლო დისკრიმინაციის ყველა ფორმის აღმოფხვრის შესახებ კანონის (2014) განისაზღვრა, რომ ამ სამართლებრივი აქტის მიზანია დისკრიმინაციის ყველა ფორმის აღმოფხვრა და თანაბარი დაცვის უზრუნველყოფა ყველასთვის-ფიზიკური და იურიდიული პირებისთვის, მათი ეთნიკურიობის, ენის, სქესის, რელიგიის, ეროვნული ან ეთნიკური წარმოშობის და სხვა მახასიათებლების მიუხედავად.

თუმცა, ბუჯიაშვილის მიხედვით, მართალია, მთელი რიგი რეფორმები განხორციელდა უმცირესობის მართვის ინსტიტუციურ პოლიტიკაში, პოლიტიკის ეფექტურობაზე ზემოქმედება მოახდინა არასათანადო ფინანსურმა უზრუნველყოფამ, რომელიც მთავრობამ შესაბამისი პოლიტიკის აღსრულებისთვის გამოყო. ეთნიკური უმცირესობების უსაფრთხოებისა და სამოქალაქო ინტეგრაციის პოლიტიკის განსაზღვრული პრიორიტეტიზაცია არ არის ასახული საბიუჯეტო დონეზე ფინანსურ უზრუნველყოფაში. ამჟამად, ისევე, როგორც წინა წლებში, ბევრი სამთავრობო ვალდებულებისა და პასუხისმგებლობის შესრულება დამოკიდებულია უცხოურ დახმარებაზე (Bujiaashvili, 2018: 161).

საქართველო ოფიციალურად განაგრძობს მულტიკულტურული პოლიტიკის განხორციელებას, რომელიც აღიარებს სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის როლს ქვეყნის განვითარებაში. ეს მიდგომა ხაზგასმულია 2015 წელს 5 წლიან სამოქმედო გეგმასთან ერთად მიღებულ სამოქალაქო თანასწორობის და ინტეგრაციის სახელმწიფო სტრატეგიაში. უმცირესობების ჩართვა საჯარო ცხოვრებაში, მათთვის თანაბარი სოციალური და ეკონომიკური შესაძლებლობების, ხარისხიან განათლებაზე დაშვების უზრუნველყოფა და ქართული ენის ცოდნის გაუმჯობესება უმცირესობას შორის, მათ მშობლიურ ენასთან ერთად, ასევე, უმცირესობათა კულტურის დაცვა, წარმოადგენს პოლიტიკის საკვანძო მიზნებს.

ევროკავშირი ხელს უწყობს საქართველოს უმცირესობათა პოლიტიკას ევროკავშირი-საქართველოს თანამშრომლობის კონტექსტში და განიხილავს მას, როგორც ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის ნაწილს. მართლაც, გენდერული თანასწორობის და უმცირესობების უფლებების ხელშეწყობა არის როგორც ასოცირების შეთანხმებაში, ასევე, ვიზა ლიბერალიზაციის სამოქმედო გეგმაში (VLAP) როგორც პოლიტიკური დიალოგის ერთ-ერთი მიზანი, რომელიც მიმართულია ადამიანთა, უმცირესობების ჩათვლით, უფლებების დაცვის უზრუნველყოფისკენ. ასოციაციის დღის წესრიგი და VLAP წარმოადგენენ ძირითად ინსტრუმენტებს, რომლებშიც მითითებულია საქართველოს ევროკავშირის სტანდარტებთან დაახლოების მიზნები და ორიენტირები. უმცირესობათა უფლებების მხრივ, ისინი პრიორიტეტს ანიჭებენ გაეროს (UN) და ევროსაბჭოს (CoE) დისკრიმინაციის წინააღმდეგ ბრძოლაზე მიმართული სათანადო დოკუმენტების ხელმოწერას, რატიფიცირებას და დანერგვას. მეტიც, 2021-2027 წლების ევროკავშირი-საქართველოს ასოცირების დღის წესრიგი პირდაპირ მოუწოდებს გენდერული თანასწორობის გაუმჯობესებას, სოციალურ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში სამართლიანი მოპყრობის უზრუნველყოფას და ყველა სოციალური ჯგუფის ადამიანების უფრო მეტი ინტეგრაციისა და შემწყნარებლობის წახალისებას. თანაბარი მოპყრობა და ანტი-დისკრიმინაცია, ასევე, წარმოადგენდა VLAP-ის ძირითად აქცენტს უმცირესობათა უფლებების სფეროში, ვინაიდან მისი მიზანია გამგზავრო დოკუმენტებთან თანაბარი წვდომის უზრუნველყოფა და გამჭვირვალობა საქართველოს მოქალაქეობის მიღების პროცესში.

Le Grix (2020), ხაზს უსვამს უმცირესობათა უფლებების დაცვასთან დაკავშირებული საკითხების სათანადოდ გადაწყვეტის აუცილებლობას ევროკავშირის საქართველოსთან ურთიერთობის კონტექსტში, და ამტკიცებს, რომ ასოციაციის ინსტრუმენტებში ინტეგრაციის კომპონენტს არასაკმარისი ყურადღება ექცევა. უმცირესობათა ინტეგრაციის ძალისხმევა, განსაკუთრებით, ბილინგვურ განათლებაში, ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა, სამოქალაქო, პოლიტიკური და კულტურული ჩართულობა – ეს არის უმცირესობათა უფლებების არსებითი ელემენტები. შესაბამისად, ევროკავშირმა მათ უნდა შეხედოს, როგორც საფუძველს საქართველოს დემოკრატიისა და ადამიანთა უფლებების განვითარებისთვის (Le Grix, 2020: 3).

მეცნიერები აცხადებენ, რომ პოლიტიკური ნებისა და საჭირო მატერიალური სახსრების ნაკლებობა არსებით როლს თამაშობს იმის გადაწყვეტაში, სრულდება თუ არა, ან როგორ სრულდება საქართველოში უმცირესობათა დაცვის არსებული პოლიტიკა (Storm, 2019: 20; Kadagishvili, 2019: 34). ასევე, აღსანიშნავია, რომ დღესდღეობით საქართველოში უმცირესობათა განათლებისთვის მასწავლებლების ნაკლებობა, პლურალისტურ-ინტეგრაციული განათლების მოდელი, ეთნიკური უმცირესობების ჯგუფების გაუცხოება და სამოქალაქო ინტეგრაციის საკითხები იწვევს ფუნდამენტურ პრობლემებს სხვადასხვა ასპექტში. გარდა ამისა, ქვემო-ქართლის მოსახლეობისთვის არ არის ხელმისაწვდომი

საგანმანათლებლო და კულტურული დაწესებულებები (Gelovani და სხვ., 2017: 1799). ქვეყანაში უმრავლესობა-უმცირესობის ურთიერთობების სხვადასხვა სექტორზე ზეგავლენას ახდენს ეს გამოწვევები, საზოგადოების განწყობა და საქართველოს სახელმწიფოში არსებული ფინანსური სირთულეები.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო ენაში არაკომპეტენტურობა ფართოდ არის მითითებული, როგორც გამოკვლეული ჯგუფის დაბალი ჩართულობის დონის მიზეზი, მაშინაც კი, როდესაც უმცირესობებმა კარგად იციან ქართული ენა, რჩება სამოქალაქო და პოლიტიკურ ჩართულობასთან დაკავშირებული პრობლემები.

ინფორმაციის ნაკლებობა მითითებულია, როგორც ერთ-ერთი ფაქტორი, რომელიც ზღუდავს უმცირესობის ქალებისთვის მომსახურეობის ხელმისაწვდომობას. კანონის არცოდნა, ასევე, ქალთა უფლებებისა და შესაძლებლობების შესახებ ინფორმაციის არქონა ხელს უშლის მათ თავიანთი ნამდვილი ფასეულობისა და სიძლიერის სრულად აღქმაში. სამართლებრივი განათლების/საკანონმდებლო ცოდნის ნაკლებობა ამ ჯგუფს საკუთარი უფლებების ცოდნის გარეშე ტოვებს.

ეთნიკური აზერბაიჯანელი ქალების ქართულ საზოგადოებაში დაბალი ინტეგრაციის ერთ-ერთი მიზეზია მათი განათლება. უმცირესობათა ენაზე ფუნქციონირებად სკოლებში მოსწავლეთა განათლების ხარისხში არსებული განსხვავებები კვლავ რჩება მისაღებ გამოცდაზე დაბალი ქულის მიღების მიზეზი. შესაბამისად, ნაკლები ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ჩაირიცხა უნივერსიტეტებში, ვიდრე სხვა შემთხვევაში შეიძლებოდა ყოფილიყო. კვლევებმა აჩვენა უმაღლესი განათლების დაბალი დონე (5%) საქართველოს ეთნიკურ აზერბაიჯანელებში (გაეროს ქალთა ორგანიზაცია 2014: 5; CRRC 2019), როდესაც ეს რიცხვი გაცილებით მაღალია (41%) ქართველებისთვის (CRRC 2019). დღესდღეობით, ვინაიდან სახელმწიფოს მიზანია ქართული ენის სწავლება საშუალო სკოლებში, ისევე, როგორც 1+4 პროგრამა, რომელიც განკუთვნილია ქართულ უნივერსიტეტებში ეროვნული უმცირესობების სტიმულირებისთვის, ახალგაზრდებს შორის გამოჩნდა მზარდი ინტერესი ქართული, როგორც სახელმწიფო ენის, შესწავლისადმი. იმ ადამიანთა რიცხვი, ვინც ქართულ ენას სწავლობს, მზარდია. გელოვანი და სხვების შესაბამისად (2017: 1799), ახალგაზრდა თაობას უკეთ ესმის ქართული ენა და უფრო მეტად სურს ქართულ საზოგადოებასთან ინტეგრირება, ვიდრე უფროს თაობას. თუმცა, პოზიტიური ნიშნების მიუხედავად, ქართული ენის ცოდნის დონე ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს შორის კვლავ დაბალი რჩება (CRRC 2019). ჯერ ისევ მაღალია ქვემო ქართლში აზერბაიჯანელი ქალების პროცენტულობა, რომლებმაც არასათანადოდ იციან ქართული ენა (Gelovani და სხვ., 2017: 1799).

დღევანდელი რეალობიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჯერ ისევ არსებობს რამდენიმე ხარვეზი საქართველოს პოლიტიკაში, რომელიც ეხება საქართველოს ეთნიკური აზერბაიჯანელი ქალების სოციალური ინტეგრაციის პროცესს. ერთადერთი დადებითი, რაც შეიძლება ვნახოთ ბილინგვური განათლების პოლიტიკის ნამოწყებაში და 1+4 - ის დანერგვაში, არის ეთნიკური უმცირესობებიდან ახალგაზრდა ადამიანებისთვის ქართული ენის შესწავლის მოტივაციის ზრდა, რამაც შეიძლება მოუტანოს მათ გრძელვადიანი პოზიტიური შედეგები.

ენდოგენური, ანუ შიდა ფაქტორები

ურთიერთდაკავშირებული შიდა ფაქტორები, რომლებიც ზემოქმედებას ახდენენ ეთნიკური აზერბაიჯანელი ქალების ინტეგრაციაზე ქართულ საზოგადოებაში, შეიძლება შემდეგნაირად დავაჯგუფოთ:

a. ადრეული ქოხწინება

საქართველოში არის ადრეული/ ბავშვთა ქორწინების უმაღლესი დონე ევროპაში (UNICEF 2016: 151). საქართველოში ქალთა დაახლოებით 14% თხოვდება 18 წლის ასაკამდე (CRRC 2019: 1). გენდერის კვლევის ექსპერტები და არასამთავრობო ორგანიზაციების წამყვანი ქალები აცხადებენ, რომ ადრეული ქორწინება არის ყველაზე დიდი დაბრკოლება ქალების ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური აქტივობისთვის საქართველოში. მართალია, ადრეული ქორწინება მთელ საქართველოში ხდება, ეს უფრო ჩვეული მოვლენაა გარკვეულ ეთნიკურ და რელიგიურ საზოგადოებებში, ქვემო-ქართლის ჩათვლით (UNFPA, 2014: 4). გაეროს ქალების მიერ ჩატარებულმა კვლევამ იმ რაიონში, სადაც ცხოვრობენ ეთნიკური უმცირესობის ჯგუფები (აზერბაიჯანელები, სომხები და ა.შ.) აჩვენა, რომ დაქორწინებული ქალების 32% დაქორწინდა 18 წლის ასაკის მიღწევამდე (გაეროს ქალთა ორგანიზაცია, 2014: 5). შემდგომმა კვლევამ, ასევე, აჩვენა, რომ საქართველოს სამ ძირითად ეთნიკურ ჯგუფს შორის, ეთნიკურ

აზერბაიჯანელ გოგონებში (37.6 %) უფრო მაღალია ბავშვთა ასაკში დაქორწინების რისკი, ვიდრე ქართველ (12.4 %) და სომეხ გოგონებში (4.5 % დაქორწინდა 18 წლის ასაკში) (Hoare, 2020: 15). ვინაიდან ახალგაზრდა ასაკში გათხოვილი გოგონების რიცხვი ძალიან მაღალია ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს შორის ქვემო ქართლის რეგიონში, აზერბაიჯანელი მამაკაცების სიტუაცია არ არის დიდად განსხვავებული (Peinhopf, 2014: 9).

18 წლამდე გათხოვილი გოგონების უმეტესობა არ ფიქრობს უმაღლეს განათლებაზე (Gupta და სხვ., 2018: 39). ადრეული ქორწინება მიჩნეულია ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად, თუ რატომ წყვეტენ გოგონები უმაღლესი განათლების მიღებას (UNFPA, 2014: 8). შემთხვევების უმეტესობაში, სოფლებში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობებში, მასწავლებლებმა და ადგილობრივმა საზოგადოებამ არ იცის ადრეული ქორწინების უარყოფითი შედეგების შესახებ. ისინი ხშირად მონაწილეობენ ქორწინების მოწყობის პროცესშიც (UNFPA, 2014: 5).

მდგრადი განვითარების პროგრამული (SDGs) მიზანი No.5.3 გულისხმობს „ყველა მავნე პრაქტიკის, როგორცაა ბავშვთა/ადრეულ ასაკში დაქორწინება, გაუქმებას“. ამის მსგავსად, სტამბოლის კონვენციის 37(1) მუხლით, სახელშეკრულებო მხარეებმა უნდა მიიღონ ყველა საჭირო საკანონმდებლო ან სხვა ზომა, რათა უზრუნველყონ ბავშვის ან ზრდასრულის ძალადობრივი ქორწინების კრიმინალიზება.

საქართველოს კანონის შესაბამისად, დაქორწინებისთვის მინიმალური ასაკი არის 18 წელი. ადრე ახალგაზრდა მამაკაცებს ან ქალბატონებს შეეძლოთ უფრო მცირე ასაკში დაქორწინება, ოღონდ, მათი მშობლების თანხმობით. 2017 წელს სახალხო დამცველის წინადადებით სრულად აიკრძალა 18 წლამდე ასაკის გოგონების გათხოვება.

სტატისტიკა აჩვენებს, რომ 2017 წელს იყო მცირე, თუმცა, არა მნიშვნელოვანი ცვლილება/ შემცირება მოსახლეობაში (მამაკაცები და ქალები), რომლებიც დაქორწინდნენ 16-19 წლის ასაკში. ადრეულ ასაკში გათხოვილია გაცილებით უფრო მეტი, ვიდრე იგივე ასაკის მამაკაცებია დაქორწინებული.

ცხრილი 1. (16–19) წლის ასაკის დაქორწინებული ადამიანების ხიცხვი და სქესი

წლები	მამაკაცი	ქალი
2017	386	2213
2018	326	2054
2019	294	1933

წყაჩო: საქართველოს ეხოვნური სტატისტიკის სამსახური

საქართველოში ბოლო წლების განმავლობაში ისტორიული, ინსტიტუციური და სამართლებრივი განვითარების მიუხედავად, ბავშვთა/ადრეულ ასაკში დაქორწინების პრობლემები ჯერ კიდევ არსებობს. ადრეული ქორწინებების უმეტესობა არ არის ოფიციალურად რეგისტრირებული, ვინაიდან ისინი ხდება მხოლოდ ეკლესიებში ან მეჩეთებში (Ellena, 2015).

პაგაჩდის მოტაცება, პრაქტიკა, როდესაც მამაკაცი იტაცებს ქალს, რომლის ცოლად მოყვანაც სურს (შემთხვევების უმეტესობაში ამ ქალის ნების გარეშე), არსებობს მთელ მსოფლიოში და ისტორიულადაც. ეს პრაქტიკა, ასევე, შეიმჩნევა შუა აზიაში, კავკასიის რეგიონში და სხვა ქვეყნებში; და ჯერ კიდევ არსებობს ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს შორის საქართველოში.

საქართველოში ქვეყნის დამოუკიდებლობის დღიდან პატარძლის მოტაცება იყო ჩვეულებრივი პრაქტიკა აზერბაიჯანულ საზოგადოებაში და ის გოგონების მიერ განათლების მიღების ერთ-ერთი ყველაზე მთავარ დაბრკოლებას წარმოადგენდა. ეთნიკურად აზერბაიჯანელ გოგონებს ან იტაცებდნენ, სანამ ისინი აღწევდნენ უმაღლესი განათლების ასაკს, ან არ უშვებდნენ უმაღლეს სასწავლებლებში იმის შიშით, რომ არ მოეტაცათ. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს სასჯელაღსრულების კანონში შესრულებულმა რეფორმებმა მნიშვნელოვნად შეამცირა ეს პრაქტიკა, პატარძლის მოტაცების შემთხვევები დღესაც შეიმჩნევა. ამ საკითხში ყველაზე კრიტიკული პრობლემა ისაა, რომ უფროსი თაობის ზოგიერთი ადგილობრივი წარმომადგენელი ამას ეროვნულ წეს-ჩვეულებად თვლის და ხელს უწყობს ასეთ პრაქტიკას. ასეთი მოპყრობის გამო, სავარაუდოდ, სახელმწიფო დაწესებულებები თვალს ხუჭავენ აღნიშნულ მოვლენებზე. სახელმწიფო და ცენტრალური მთავრობა ნაკლებ ყურადღე-

ბას აქცევს ასობით სამართალდარღვევას არასრულწლოვანი ბავშვების მიმართ. ამავდროულად, ისინი სიფრთხილით იცავენ სხვა რეგულაციებს (სისვაძე, 2017).

b. ჰელიგიური ფაქტორები

კულტურული და რელიგიური ნორმები მუსულმანურ საზოგადოებებში ჩვეულებისამებრ ახდენენ ქალების მიერ განათლების მიღების პრევენციას (Rahman, 2012: 355, 356).

საქართველოში, ეთნიკური აზერბაიჯანელები შეადგენენ მუსულმანი მოსახლეობის უმეტესობას. ბევრი ეთნიკური აზერბაიჯანელი ახდენს რელიგიის იდენტიფიცირებას მათ ეროვნულ კულტურასთან და განსაზღვრავს მას, როგორც კულტურისა და ტრადიციების განუყოფელ ნაწილს (Prasad, 2012: 5; Sanikidze და სხვ., 2004: 25).

მიუხედავად იმისა, რომ ეთნიკური აზერბაიჯანელები თავიანთ თავს უპირატესად მუსულმანებად თვლიან, გრძელვადიანმა საბჭოთა წესებმა და პოლიტიკამ მოახდინა მათი მარგინალიზაცია თავიანთი რელიგიური ფასეულობებისგან. ამ შემთხვევებმა გამოიწვია რელიგიური უცოდინრობა ან რელიგიის არასწორი გაგება საზოგადოებაში. მოცემულმა მიდგომამ შემდგომში შეზღუდა ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ქალების უფლებები და თავისუფლებები. გარდა ამისა, ისლამის არასწორი გაგება და ტრადიციული ცხოვრების წესი, განსაკუთრებით სოფლებში, აწესებს შეზღუდვებს ქალების სოციალურ აქტივობასთან დაკავშირებით (კავკასიური სახლი, 2016: 22).

c. ოჯახური გახემო

კოლმანის ნაშრომი გვიჩვენებს, რომ ოჯახებს შეუძლიათ ითამაშონ ბევრად უფრო კრიტიკული როლი მოსწავლეების აკადემიურ წარმატებაში, ვიდრე სკოლებს და საზოგადოებებს (Coleman, 1966). იმ დროიდან მოყოლებული, ოჯახური გარემოსა და ბავშვთა წარმატების ემპირიული კვლევებით ვლინდებოდა, რომ ოჯახის სოციოეკონომიკურ სტატუსს შეუძლია ზემოქმედება მოახდინოს ბავშვების აკადემიურ მიღწევებზე უფრო მეტად, ვიდრე სკოლებს (Cheadle, 2008; Shirin, 2005; White, 1980). საქართველოში აზერბაიჯანული ოჯახების სოციალურ სტატუსზე ზემოქმედებას ახდენს მათი უმაღლესი განათლების დაბალი მაჩვენებელი. პოსტ-საბჭოთა დროს ინტელიგენციის რიცხვი სოფლებში შემცირდა საბჭოთა დროსთან შედარებით. შედეგად, ამ ფაქტორმა უარყოფითი გავლენა იქონია საზოგადოების განათლებისადმი მისწრაფებაზე.

როდესაც ოჯახების ეკონომიკური სიტუაცია საშუალებას აძლევთ მათ დააფინანსონ საკუთარი შვილების განათლება, ხშირად უპირატესობას ანიჭებენ ბიჭებს. საუკუნეების მანძილზე ასეთი აზროვნება ახასიათებდა არა მარტო ეთნიკურ აზერბაიჯანელებს, არამედ კავკასიისა და აღმოსავლეთის მრავალსაუკუნოვანი ცხოვრების სტილსაც (Dudwick, 2005: 5). მაშინ, როცა ბიჭები ითვლებიან მემკვიდრეებად და გვარის მატარებლებად, გოგონები აღიქმებიან ე.წ. დროებით მდგომარეობაში მყოფებად, რაც ნიშნავს იმას, რომ ისინი იქ დაიბადნენ, მაგრამ რჩებიან მხოლოდ ქორწინებამდე. გაეროს მოსახლეობის ფონდის კვლევის მიხედვით, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ეთნიკური უმცირესობებით დასახლებულ რეგიონებში, მათ შორის ქვემო ქართლში, ბოლო ათწლეულის განმავლობაში აღინიშნება მამრობითი სქესის შობადობის კლების ტენდენცია, ამ რეგიონებში კვლავაც ქარბობს ვაჟებისადმი აღმატებული დამოკიდებულება (UNFPA, 2019).

d. სოფლებში დასახლება

ინტეგრაციის პროცესებში ეთნიკურ-რეზიდენტული სეგრეგაციაც დაბრკოლებად არის მიჩნეული. მიმდინარეობს ფართო დებატები იმის შესახებ, რომ უმცირესობათა ჯგუფის წევრები, რომლებიც ცხოვრობენ უმცირესობათა ჯგუფში თანა-ეთნიკურ ხალხთან ერთად, ნაკლებად ინტეგრირდებიან უმრავლესობის საზოგადოებაში (მაგ. Gijssberts და სხვ., 2007: 807; Danzer და სხვ., 2013: 323). თუმცა, უმრავლესობის მოსახლეობასთან კომუნიკაცია სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია სახელმწიფო ენის შესწავლისთვის, ორმხრივი გაგების ხელშეწყობისა და აკულტურაციის პროცესებისთვის (Gijssberts და სხვ., 2007: 809).

სოფლებში, ქალაქებში, რაიონებში, ასევე, სკოლებში, საგანმანათლებლო რესურსების განაწილება ჰეტეროგენულია, რის გამოც სკოლის ხარისხი უნდა მიჩნეული იყოს არსებით ფაქტორად, როდესაც ვსაუბრობთ კავშირზე ქვემო-ქართლში ეთნიკური აზერბაიჯანელი გოგონების ოჯახურ გარემოსა და

განათლებაში მათ მიღწევებს შორის. ინოვაციური სასწავლო ინსტრუმენტები, რომელიც კონცენტრირებულია საკვანძო სკოლებში, მნიშვნელოვან ზემოქმედებას ახდენენ ბავშვებისთვის შემდეგი დონის საგანმანათლებლო შესაძლებლობების ხელმისაწვდომობაზე. გათვალისწინებული უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ ეთნიკური აზერბაიჯანელების უმეტესობა ცხოვრობს ქვემო ქართლში, სადაც სკოლები სავალალო მდგომარეობაშია ქალაქის სკოლებთან შედარებით. ზოგიერთ სოფელში სკოლა საერთოდ არ არის. ამ ფაქტორის გამო მოსაწვლეთა ნაწილს უწევს ახლომდებარე სოფლების/რაიონების სკოლებში ან ქალაქში არსებულ სკოლაში სიარული, როცა ამის საშუალებას ოჯახის ეკონომიკური მდგომარეობა იძლევა.

ბევრი ბავშვი, განსაკუთრებით გოგონები, აწყდებიან სირთულეებს სკოლაში ხანგრძლივი და საფრთხისშემცველი მგზავრობის დროს. ეს სტუდენტები, სავარაუდოდ, მგზავრობენ საზოგადოებრივი ტრანსპორტით. არასაკმარისად განვითარებული სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა ართულებს მოშორებულ სოფლებთან კომუნიკაციას. სოფლის მაცხოვრებლები მოჭრილნი არიან საგანმანათლებლო და კულტურული გარემოსგან (Sikharulidze და სხვ., 2016: 75). ზოგიერთ სოფელსა და ქალაქში რეგულარული საზოგადოებრივი ტრანსპორტის ნაკლებობა ეთნიკური აზერბაიჯანელი გოგონებისთვის, რომლებიც ცხოვრობენ სოფლებში, ართულებს საგანმანათლებლო შესაძლებლობების ხელმისაწვდომობას. იგივე პრობლემები იჩენს თავს უმაღლესი განათლების დაწესებულებებთან მიმართებაში.

დასკვნა

საქართველოში ეთნიკური აზერბაიჯანელი ქალების სოციალური ინტეგრაციის შესწავლა არსებითად მნიშვნელოვანია, ვინაიდან სოციალური ინტეგრაცია კრიტიკულ როლს თამაშობს დემოკრატიულ საზოგადოებაში. ეს ნაშრომი, რომელშიც გამოყენებულია საყოველთაოდ მიღებული სოციალური ინტეგრაციის ინდიკატორები, ავლენს დაბალი სოციალური ინტეგრაციის დონეს საქართველოში ეთნიკურ აზერბაიჯანელ ქალებს შორის და ადგენს მასზე ზემოქმედ ფაქტორებს.

სოციალური ინტეგრაცია არის ორმხრივი პროცესი და ერთდროულად უნდა განხორციელდეს უმრავლესობისა და საკვლევი ჯგუფის მიერ.

სახელმწიფოს ანტიდისკრიმინაციულ ღონისძიებებს შეუძლიათ დადებითი ზემოქმედების მოხდენა უმცირესობათა სოციალურ ინტეგრაციაზე. „ანტიდისკრიმინაციული ღონისძიება“ ნიშნავს პოზიტიურ ნაბიჯებს, რომლებიც გადადგმულია ქალებისა და უმცირესობების დასაქმების, საგანმანათლებლო და კულტურულ პროცესებში ჩართულობის გაზრდისთვის, რასაც ისინი ისტორიულად იყვნენ მოკლებულნი (Fullinwider, 2018). 2010 წლიდან საქართველომ დაიწყო ანტიდისკრიმინაციული ღონისძიების პოლიტიკა. საქართველოს მთავრობამ გადადგა პრაქტიკული ნაბიჯი ეროვნულ უმცირესობებთან წინა წლებში არსებულ პრობლემებთან დაკავშირებით. განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრომ დაწერა „1+4“ ქვოტის სისტემა 2010 წლიდან. ქვოტის სისტემის ამ რეფორმამ წამოიწყო ქართული ენის შემსწავლელი ერთწლიანი პროგრამა, რომელიც ეთნიკური უმცირესობების მოსწავლეებს ამზადებს, რომ იოლად გადავიდნენ საუნივერსიტეტო პროგრამებზე. კვლევები აჩვენებს ამ ანტიდისკრიმინაციული ღონისძიებების ეფექტურობას ეთნიკური უმცირესობებისთვის. „1+4“ სისტემაში ჩარიცხული ეთნიკური აზერბაიჯანელი სტუდენტების რიცხვი 2010 წლიდან საგრძნობლად გაიზარდა (Tabatadze და სხვ., 2017: 28).

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, საქართველომ განახორციელა ბევრი რეფორმა საზოგადოებაში დემოკრატიული ღირებულებების დასაწერად, ცდილობდა რა მოეყვანა კანონმდებლობა საერთაშორისო და ევროპულ სტანდარტებთან შესაბამისობაში და ხელი შეეწყო გენდერული თანასწორობისთვის. ბოლო წლების განმავლობაში ქალებისა და გოგონების პროგრესის აჩქარებისთვის ქვეყანაში ბევრი საკითხი მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა, დისკრიმინაციის დაძლევისთვის და ქალებისა და გოგონების უფლებების ხელშეწყობისთვის. თუმცა, კვლევები აჩვენებს, რომ ნორმატიული აქტებისა და პოლიტიკის დოკუმენტების შესრულება არ არის ადეკვატური და ხელს უშლის ქალებისა და გოგონების თანასწორობას (USAID საქართველო, 2018).

უმცირესობების წარმომადგენლებმა, თავის მხრივ, უნდა მოახდინონ სოციალური ინტეგრაციისადმი ინტერესის დემონსტრირება, მათ შორის, ცოდნისა და განათლების დონის ამაღლებით, სოციალურ პროგრამებში აქტიური ჩართულობით და საკუთარ საზოგადოებაში არსებულ დისკრიმინაციასთან ბრძოლით, რაც ხელს უშლის მათ განათლების მიღებასა და რესურსებზე ხელმისაწვდომობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Abrahamyan, M., Mammadova, P., & Tskhvariashvili, S. (2018). Women challenging gender norms and patriarchal values in peacebuilding and conflict transformation across the South Caucasus. *Journal of Conflict Transformation, Caucasus Edition*, 3(1), 46-71.
- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of refugee studies*, 21(2), 166-191.
- Aliyeva, L. A. (2020). Gender and society in the Caucasus. In *Routledge Handbook of the Caucasus* (pp. 389-400). Routledge.
- Bowleg, L. (2012). The problem with the phrase women and minorities: intersectionality—an important theoretical framework for public health. *American journal of public health*, 102(7), 1267-1273.
- Brody, A. (2018). *Georgia Country Gender Assessment*. Asian Development Bank.
- Bujiashvili, N. (2018). *The Concept of Multiculturalism and the Implementation of the Idea of Cultural Diversity in Georgia*. Master Thesis. Tbilisi: University of Georgia.
- Cheadle, J. E. (2008). Educational investment, family context, and children's math and reading growth from kindergarten through the third grade. *Sociology of Education*, 81(1), 1-31.
- Coleman, J. S. (1966). *Equality of Educational Opportunity [summary Report]* (Vol. 1). US Department of Health, Education, and Welfare, Office of Education.
- Collins, P. H. (1990). Black feminist thought in the matrix of domination. *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*, 138, 221-238.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*: Vol. 1989, Article 8: 139.
- Cruz-Saco, M. A. (2008, July). Promoting social integration: Economic, social and political dimensions with a focus on Latin America. In *United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development in collaboration with the Government of Finland, Expert Group Meeting, "Promoting Social Integration"* (pp. 8-10).
- Danzer, A. M., & Yaman, F. (2013). Do ethnic enclaves impede immigrants' integration? Evidence from a quasi-experimental social-interaction approach. *Review of International Economics*, 21(2), 311-325.
- Dudwick, N. (2015). 'Missing Women' in the South Caucasus: Local perceptions and proposed solutions". *World Bank*.
- Gabunia, K. (2014). "The Language Situation in Contemporary Georgia. Caucasian and Non-Caucasian Languages". *International Journal of Multilingual Education*. 4: 1-21.
- Gelovani, N., Ismailov, D., & Bochorishvili, S. (2017). Islam, Gender and Education in Contemporary Georgia: The Example of Kvemo Kartli. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 11(7), 1845-1849.
- Gijsberts, M., & Dagevos, J. (2007). The socio-cultural integration of ethnic minorities in the Netherlands: Identifying neighborhood effects on multiple integration outcomes. *Housing studies*, 22(5), 805-831.
- Gupta, T., et al. (2018). *"Exploring Harmful Practices of Early/Child Marriage and FGM/C in Georgia"* – Results from a Qualitative Research. Tbilisi, Georgia and Washington, DC; National Center for Disease Control and Public Health, Promundo US, United Nations Population Fund (UNFPA) United Nations Children's Fund (UNICEF).
- Hankivsky, O., & Christoffersen, A. (2008). Intersectionality and the determinants of health: a Canadian perspective. *Critical Public Health*, 18(3), 271-283.
- Kachkachishvili, I. et al. (2012). *Study of Social and Economic Conditions and Attitudes of Kvemo Kartli Population*. Tbilisi: Universal.
- Kadagishvili, N. (2019). *An Assessment of the Educational Needs of Ethnic Minorities in Georgia from an Education Policy Perspective*. Master Thesis. Budapest: Central European University.
- Kahraman, A. (2021). Azeris and Muslim Ajarians in Georgia: The swing between tolerance and alienation. *Nationalities Papers*, 49(2), 308-325.
- Kakhishvili, L. (2018). Competing for Votes of Ethnic Minorities in Georgia: The 2017 Local Elections. *Center for Studies of Ethnicity and Multiculturalism: Tbilisi*. Available at: http://csem.ge/wp-content/uploads/2018/06/Competing-for-Votes-of-Ethnic-Minorities_Eng.pdf.
- Le Grix, V. (2020). Beyond Protection: Why the EU Should Shift to Ethnic Minority Integration in Georgia. College of Europe Policy Briefs September 6 (20), 1-5.

- Little, W., et al., (2014). Introduction to Sociology-1st Canadian edition. *Victoria, BC: B.C. campus*. Retrieved from <https://opentextbc.ca/introduction-to-sociology>.
- Mandl, S. (2011). Women in Azerbaijan Peace, Security and Democracy from a Women's Rights perspective. *Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights*.
- Martelli, S. (2019). Muslim girls' social integration into European countries, *Quaderni di Sociologia*, 80, 51-68.
- Peinhopf, A. (2014). Ethnic minority women in Georgia-facing a double burden? *Flensburg: European Centre for Minority Issues* 74, 1-40.
- Prasad, C. (2012). Georgia's Muslim Community: A Self-Fulfilling Prophecy? *European Centre for Minority Issues* 58, 1-24.
- Rahman, F. Z. (2012). Gender equality in Muslim-majority states and Shari'a family law: is there a link? *Australian Journal of Political Science*, 47(3), 347-362.
- Sanikidze, G., & Walker, E. W. (2004). Islam and Islamic practices in Georgia. Berkeley Program in Eurasian and East Eurasian Studies. UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies.
- Sanikidze, G. (2018). Muslim Communities of Georgia: Old Problems and New Challenges. *Islamophobia Studies Journal*, 4(2), 247-265.
- Strobl, R. (2007) Social integration and inclusion // The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Vol. IX. Blackwell Publishing.
- Tabatadze, S., & Gorgadze, N. (2017). Affirmative action policy in admissions system of higher education of post-Soviet Georgia. *Journal of Applied Research in Higher Education*. 9(3), 363-377.
- Sikharulidze, A. and Urushadze, M. (2016). Islam in Georgia and the integration policy. *Pathways to Peace and Security*. 2 (51), 71-86.
- Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of educational research*, 75(3), 417-453.
- Storm, K. J. (2019). *The dynamics of identity negotiation in a border region: the case of the Georgian Azeri-Turks of Kvemo Kartli* (Doctoral dissertation, Itä-Suomen yliopisto).
- UNAG. (2008). National Integration and Tolerance in Georgia: Assessment Survey Report 2007–2008.
- UN Women (2014). Study on the Needs and Priorities of Ethnic Minorities Women in the Kvemo Kartli Region. Tbilisi, Georgia: Institute for Social Studies and Analysis (ISSA).
- Valehoğlu, F. (2005). *Qarapapaqlar və onların XIX əsr hərbi tarixi*. Bakı: "Səda" nəşriyyatı.
- Vervoort, M. and Jaco, D. (2011). The social integration of ethnic minorities: An explanation of the trend in ethnic minorities' social contacts with natives in the Netherlands, 1998–2006. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37(4), 619-635.
- White, K. R. (1980). Socio-economic status and academic achievement. *Evaluation in Education*, 4, 79-81.
- Wuthnow, R., & Hackett, C. (2003). The social integration of practitioners of non-Western religions in the United States. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(4), 651-667.
- Yılmaz, A. and Öğütçü, Ö.N. (2016). Borçalı Türkleri: Sosyo-Ekonomik Durum, Siyasi Katılım ve Entegrasyon. In *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, edited by Aydingün, A., Asker, A. and Yavuz Ş. A. 245–273. Ankara: Terazi.
- Zviadadze, S., Jishkariani, D., & Mikeladze, T. (2018). Identity Issues among Azerbaijani Population of Kvemo Kartli and Its Political and Social Dimensions. *Human Rights Education and Monitoring Center*.

ინტერნეტ წყაროები:

- Bakhturidze, D., et al. (2017). "Sustainable Development Goal # 5 Gender Assessment in Georgia". <http://www.parliament.ge/uploads/other/86/86668.pdf> (Last visited: 07.01.2021).
- Caucasus Research Resource Center (2019). "Child Marriage in Georgia: Economic and Educational Consequences. POLICY BULLETIN. http://crrc.ge/uploads/tinyce/documents/PolicyBriefs/Early_Marriage_Policy_Brief.pdf (Last visited: 27.11.2020).
- Caucasus Research Resource Center (2019). *Public Attitudes in Georgia 2019*. <https://caucasusbarometer.org/en/na2019ge/KNOWGEO-by-ETHNIC/> (Last visited: 24.10.2020).

- Caucasus Research Resource Center (2019). *Public Attitudes in Georgia 2019*.
<https://caucasusbarometer.org/en/cb2019ge/RESPEDU-by-ETHNIC/> (Last visited: 24.10.2020).
- Caucasus Research Resource Centers. 2019. *Public Attitudes in Georgia 2019*.
<https://caucasusbarometer.org/en/cb2019ge/ETHNIC-by-MARWGEO/> (Last visited: 23.10.2020).
- Ellena, M. (2015). "Georgia's Child Brides: Opting for Marriage over School". *Eurasianet*. <https://eurasianet.org/georgias-child-brides-opting-for-marriage-over-school> <https://eurasianet.org/georgias-child-brides-opting-for-marriage-over-school> (Last visited: 16.12.2020).
- JAM News (2017). *Fate of the kidnapped*. <https://jam-news.net/the-kidnapped-fates/> (Last visited: 16.12.2020).
- Hoare, J. P. (2020). *Child Marriage in Georgia*.
https://georgia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Child_Marriage_in_Georgia_ENG.pdf (Last visited: 05.01.2021)
- Osepashvili, I. (2013). *General Comparison of ethnic Georgians' attitudes towards Armenians and Azerbaijani*. At: http://css.ge/wp-content/uploads/2019/07/armenia_azer.pdf (Last visited: 06.11.2020).
- Parliament of Georgia. *List of MPs*. <http://www.parliament.ge/en/parlamentarebi/deputatebis-sia.htm> (Last visited: 16.01.2021)
- Public Defender of Georgia (2018). *The Situation of Human Rights and Freedoms in Georgia*. At: <https://ombudsman.ge/res/docs/2019101108583612469.pdf> (Last visited: 12.12.2020)
- Sikharulidze, A., et al. (2016). Islam in Georgia: Policy and Integration (Research Report). Caucasian House, Tbilisi. <http://caucasianhouse.ge/wp-content/uploads/2017/04/Islam-in-Georgia-ENG.pdf> (Last visited: 04.12.2020).
- Sisvadze, N. (2017). *Fate of the Kidnapped*. https://jam-news.net/the-kidnapped-fates/?fbclid=IwAR1Yy2QuQtR5FBv8RoxW4glv9jU9B4c56O3D12w_oYCFIZW4aB-bdD6GriY (Last visited: 16.12.2020).
- UNFPA (2014). *Child marriage in Georgia*. <https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa%20georgia%20overview.pdf> (Last visited: 09.12.2020).
- UNFPA (2019). *Social Economic Policy Analysis with Regard to Son Preference and GBSS*.
<https://georgia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/A3-%28eng%29.pdf> (Last visited: 02.10.2021)
- UNICEF (2016). *The state of the world's children*.
https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7531/-The_state_of_the_worlds_children_2016_A_fair_chance_for_every_child-2016The_State_of_the_Worlds_Children_2016.pdf.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Last visited: 09.12.2020).
- USAID Georgia (2018). *Gender Equality in Georgia: Barriers and Recommendations*. file:///C:/Users/hp/Downloads/UNDP_GE_DG_Gender_Equality_in_Georgia_VOL1_ENG%20(3).pdf (Last visited: 09.12.2020).